

TORDAI ZÁDOR

PERSONA ÉS KOMPOZÍCIÓ

NÉMETH ILONA BÁBJAIRÓL

M indig öröm e sivár posztmodern bolhacirkuszban művészettel találkozni. Még nagyobb öröm, ha ez váratlan helyen történik. Mint Németh Ilona kiállításán, a Buda-pesti Bábsház előcsarnokában.

A művész bábjai felnőttekhez és gyermekekhez egyaránt szólnak, mégis másként fogadják őket a gyerekek, mint a felnőttek. Előbbiek ugyanis úgy nézik a kiállítást, ahogy az előadásokat. A gyerekek valójában más színházba járnak. A felnőttek viszont a polgári színházhoz ido-

multak, amelyből még az avantgárd törekvések sem tudnak kitörni, s amelyet az arisztotelészi mimesis, vagyis a színészi beleéléssel megvalósított utánczás és ábrázolás éltet. A színészek eszerint teremtik meg a játék alapját képező színpadi személyeket, vagyis a personákat. Így jön létre a színdarab és a közönség közötti, a nézőket alárendelő - a színdarabnak pedagógiai célú felsőbbiséget biztosító - viszony.

A gyermekek színházának még a hagyománya is más. Benne a commedia dell'arte-jelleg él

tovább. Ennek felel meg a színdarab és a közönség közötti viszony, az, ahogy a gyerekek közbe-kiabálnak, „súgnak”, segítenek a szereplőknek, amit a jó bábszínészek ki is használnak. Így volt ez a vásári játékoknál, és így történik ma is, akár a török Karagöz, akár a nápolyi Pulcinella a hős. Ebben a színházban a történet egy „kanavász” alapján szabadon, a színészek és a közönség összjátékához igazodva bontakozik ki, miközben minden persona a nézők részvételével eleven színházi valósággá nő.

Ebben a színházban nem érvényes Diderot színészparadoxona, és nincs helye Brecht elidegenítő effektusának. Úgy sem fog járni senki, ahogy Apellész legendájában a madarak, amelyek csipegetni kezdték a falra festett szőlőszemeket.

Németh Ilona bábjaiban érezhető, hogy a kétféle színház közötti ellentét feszültségmezejében fogantak. Nem sorolhatók se az egyik, se a másik színház világába. Nem véletlen, hogy Németh Ilona egész művészi pályája éppen a kettő metszéspontjaiban bontakozott ki.

Ez a pálya az Orfeo kommunájának bábo csoportjában, a hetvenes évek elejének legizgalmasabb (ellenzéki) művészeti műhelyében indult. Az akkori bábélmények különlegességét a látvány (bábok, színészek és tárgyak finoman kidolgozott összjátéka által biztosított) művészi tisztasága határozta meg. Amikor az Orfeo kettévált, Németh Ilona a színházi csoportot választotta. Ebből alakult ki a Stúdió K, amely a közönséghez való viszonyt úgy alakította át, hogy a cselekményt a nézők között végbemenő történetessé változtatta, és ezzel megszüntette a színpad és a nézőtér közötti különbséget.

Később a művész a Stúdió K-val együtt a szolnoki színháznál dolgozott: itt felnőttélményekhez készített bábukat (Brecht: *A házitánító*), illetve maszkokat (Szilágyi Andor: *A rettenetes anya, avagy a madarak*); ezek a kiállításon is láthatók. Ekkor alkotta a kiállítás gyermekek számára készült bábjaik jó részét is.

Amikor a néző belép a kiállításra, mindenképp az emberméretű bábok ragadják meg figyelmét. Az arcok elevenek: „mintha meg akarnának szólalni”. Aztán az elevenesség hatást épenséggel az élettelenesség benyomása váltja fel: mintha maszkokká váltak volna. De ez is csak egy pillanatig tart, addig, amíg rá nem érzünk a személyiségükre. Minden bábban egy-egy persona húzódik meg. Hiszen nem ábrázolnak senkit, akitől létet és jelleget kaphatnának, és nem is ikonok, semmi olyanra nem utalnak, ami értelmet adhatna nekik. Saját életük, önálló jellemük van: egyszerűek. Az egyik csupa beképzelt felfuvalkodottság, a másik butácska valaha volt szépség, a

Németh Ilona a bábjai között

A rettenetes anya (Szolnok, 1990)

harmadik magát ellenállhatatlan nőcsábásznak képzelő öregedő úrifiú. Azért is elevenek, mert más-más szögből vagy különböző megvilágításban nézve, ha csak egy hajszálynit is, de változnak.

Jellemük sokfélesége ellenére abban rokonok, hogy semmi végtelenség nincs bennük. Nem jók és nem gonoszak. Ami karikatürisztikus, az is szelíd: megértés fogja át a groteszket. Mindennapi személyiségek, „átlagemberek”: még csak nem is protagonisták. Nem hősök és nem áldozatok, akikkel azonosulni lehetne. Annál inkább emlékeztetnek egy-egy szomszédra, kollégára, ismerősre. De így sem tudnánk arcvonásaikat kiegészíteni, és semmilyen színházi szerep sem tudjuk őket azonosítani. Meggátol ebben a valamennyiüket összefogó melankólia: egyfajta hiányból fakadó nosztalgia. A fejekhez ugyan-is csak üres „ruhák” tartoznak. Nincs testük, és ez a tény utalássá válik számunkra. A színpadon

A házitanító (Szolnok, 1993)

voltak teljesek, és csak ott lehetnek újra azok. Most olyanok, mintha az élet egy pillanatra - két felvonás vagy két előadás között - elhagyta volna őket.

Mert a bábu csak a színpadon lehet persona; akkor, amikor összefonódik a színésszel. Mint a szolnoki előadáson, ahol a szó szoros értelmében „egy cipőben” járt vele, úgy, hogy a két „alak” csak lábtól felfelé vált szét, miközben a szöveget mondó, arc nélküli színész és a szöveg nélküli arc kettős játéka egy persona eleven egységét teremtette meg.

E bábuk életéhez hozzátartoznak a kiállításban a környezet szabta változások. Például a madárfejmaszkok, melyek pusztán fedik a fejet, és nincs semmiféle személyiségük, sőt, egyneműsítő hatás árad belőlük. De ez a közös jellegük nem Arisztophanész, hanem Buñuel vagy éppen Hitchcock madarait juttatja eszünkbe. Semmi emberi nincs bennük, inkább minden emberség gonosz tagadása látszik rajtuk. Nem csoda, ha a szomszédságukban lévő bábukat még „emberibbeknek” érezzük.

A bábszínházi bábok - kicsiny méretük által is - egy másik világba, a képzelet birodalmába vezetnek el. A mesék egyáltalán nem elrontott, hanem nagyon is meghatározott világába, mégpedig a lelkünk mesevilágába. Igaz, itt nem találkoznak ismerősökkel. Hiába keresnénk Hüvelyk Matyit, Jancsit és Juliskát vagy Paprika Jancsit. Ezúttal azok válnak ismerőseinkké, akikkel a kiállításban találkozunk.

Gyorsan megkedveljük e kis bábokat, hiszen mesebeliségüket átfogó szeretet hatja át. Árad belőlük az öröm, amellyel megalkották őket. És mindez összeolvad a mesevilág játékoságával, szeretetteljes jóságával, végül pedig abban a szelídségben sűrűsödik össze, amely minden csintalanságot, szemtelenséget és kajánságot, vagy akár apró gonosztságot is be tud fogadni. Ez pedig már a mesevilágnak az a szelleme, amely a mesét a való világ ellentétévé, sőt tagadásává teszi.

Anyóka

Bábuk az utazótáskában

Királyi pár a Szekrénymesékből (Szabó Péter felvételei)

A kicsi bábok (akár film, akár színházi előadás számára készültek) abban is különböznek a nagyoktól, hogy ugyanolyanok a kiállításon, mint amilyenek egy előadás keretében. Nincs bennük olyanfajta hiány, amelyet az előadás tölthetne ki. Különbözik is van kezük, lábuk, testük. Van, amelyiknek arányosak és hiánytalanok a tagjai, van, amelyiknek nem. Csak annyira vannak kiforrva, amennyire „teljességűkhöz” szükséges. Valóságosabbak is, mint amilyenek bármiféle realizmus szerint lehetnének. Amelyiknek „minden tagja megvan”, az egymagában is teljes persona. Csak jellemüknek megfelelő mesét lehet velük eljátszani. Mások viszont olyannyira erőteljesek, hogy ők maguk határozzák meg a környezetüket. Minden hozzájuk rendelt tárgy esetlegessé válik általuk. Főleg azok ilyenek, amelyeket Németh Ilona „a saját öröme” teremtett.

Vannak itt olyan bábok is - talán ez a többség -, amelyek éppen a kiállításon teljesebbnek ki, azáltal, hogy egy tárgy kiegészítést adó környezetet teremtenek számukra. Ilyen a teknőben meghúzódó anyóka. Az ő személyisége egy tagadássor mögül bukkan elő. Nem gonosz mostoha, nem boszorka, vasorrú bába sem lehet. De tündéri sincs benne semmi. A tündérek különben sem öregednek. Szelíd és jószágos arc, de oldalról nézve mintha leselkedve, óvatosan és fenntar-

tással figyelne, várna. Talán hogy lássa, kik vagyunk, és hallja, ahogy megszólítjuk. Ha helyesen köszönünk, akkor, de csak akkor válaszol: „Szerencséd, hogy öreganyádnak szólítottál!” Ez az arc éppen szelídségével válik az egész mű lelkévé. Ezt erősíti a fekete ruhán fekvő világos horgolt kesztyű hatása: a vásznon vagy szöveten szétterülő nyitottsága biztosságot sugall, nyugalomérzessel egészíti ki az arc látványát. Ez a kéz ad továbbá formát a testnek, mert aránytalanul nagy méretével mintegy megjeleníti a többi végtagot. A kompozíció harmadik eleme az anyókat körülölelő teknő félköríve, amelynek ölében úgy húzódik meg, mint a gyermek a bölcsőben. Ez már kompozíció, vagyis teljes értékű képzőművészeti alkotás.

Németh Ilona többi kompozíciójának is egyszerű a szerkezete, van, hogy teljesen el is tűnik a látvány egészében.

Ha a kompozíciók lelke mindig a személy, akkor természetes, hogy a többalakosakat a személyek közötti viszonyok határozzák meg. Mint azt az ugyancsak tiszta és egyértelmű kétalakos kompozíciót, ahol egy nagyobb teknő félköríve alatt megbújva egy párocsonk simul egymáshoz. Ez a két emberke egymásért, sőt egymás által látszik létezni. Az őket összefogó félkör alakú ív apsziszerű homorulata pedig mintegy megszenteli közös létüket.

Az utazótáskából kibújó három fejecske viszont a kiszabadulás, a szétszaladás érzetét kelti. Ezeknek a báboknak annyira különbözik a jellemük, hogy előbb-utóbb szembe kell szállniuk egymással. Tehát azért bújnak elő a táskából, hogy színpadra lépve együtt és egymás ellen játsszák el (vagy éljék meg) jellemük szerinti szerepüket (vagy sorsukat).

A kompozíciók másik, nagyobb csoportját olyan kapcsolódások rendezik össze, amelyek úgy teszik központiá a személyt, hogy nemcsak az ő jellege változik meg, hanem az egész kompozíció értelme is. Továbbra is a személy alkotja a kompozíció lelkét, de úgy, ahogy a környezettől (és a világtól) elhatároló tárgy ezt meghatározza. A bábu ugyanis képernyőben, falra akasztva van kiállítva. Térbeli valóságát elhomályosítja a síkbeliség illúziója. Úgy nézzük, mintha festmény lenne. Ezt a hatást erősíti az is, hogy a bábu és a keret között a festményekéhez hasonlítható hát-tér tölti ki a teret. A bábu plasztikusságából legfeljebb annyi marad, amennyi megakadályoz abban, hogy a képet portrének lássuk, és megszűnik az a lehetőség is, hogy a bábu mint persona jelenjék meg.

Németh Ilona kompozíciói a legtermészetesebb helyüket a Műcsarnok következő országos tárlatán találhatnák meg. A personaértékű bábukat viszont színpadon lenne jó viszontlátni.